

Tomasz Bojanowski, Klaudia Łuniewska, Bartłomiej Oręziak,
Joanna Repeć, Dorota Sobczak*

Sprawozdanie z Międzynarodowej Konferencji Naukowej „*The communist crimes* – *individual and state responsibility*”. Warszawa, 9–10 listopada 2020 r.**

W dniach 9–10.11.2020 r. odbyła się w Warszawie Międzynarodowa Konferencja Naukowa zatytułowana „*The communist crimes – individual and state responsibility*” („*Zbrodnie komunistyczne – odpowiedzialność jednostki i Państwa*”). Wydarzenie zostało zorganizowane przez Instytut Wymiaru Sprawiedliwości (IWS) w ramach Projektu badawczego pt. „*Polski wkład w rozwój międzynarodowego prawa karnego, w tym wkład w sądzenie zbrodni międzynarodowych*”, którego realizację podjęło się Centrum Analiz Strategicznych IWS (CAS IWS), a który jest współfinansowany ze środków Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości. Z uwagi na panujące warunki epidemiologiczne w kraju i na świecie wydarzenie przybrało formę zdalną.

Konferencja została zainaugurowana przez **Dyrektora Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości – dra hab. Marcina Wielca**, który w imieniu kierownictwa IWS uroczyście powitał uczestników wydarzenia, a następnie podczas swojego wystąpienia wskazał na istotność komparatystyki prawniczej w procesie kształtowania się polskiego ustawodawstwa. Zwrócono szczególną uwagę na znaczenie procesu poddawania pod analizę prawniczą regulacji prawnych nienależących do krajowego porządku prawnego, które ma na celu polepszenie kształtującego się ustawodawstwa

* Tomasz Bojanowski jest studentem na Wydziale Prawa i Administracji, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska, ORCID: 0000-0001-8294-0968, e-mail: tomaszbojanowski@gmail.com; Klaudia Łuniewska jest studentką na Wydziale Prawa i Administracji, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska, ORCID: 0000-0002-3546-3414, e-mail: klaudiakarolinalnuniewska@gmail.com; mgr Bartłomiej Oręziak jest doktorantem w Katedrze Ochrony Praw Człowieka i Prawa Międzynarodowego Humanitarne, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska, ORCID: 0000-0001-8705-6880, e-mail: boreziak@gmail.com; mgr Joanna Repeć jest absolwentką Wydziału Prawa i Administracji, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska, ORCID: 0000-0002-9091-7888, e-mail: repecjoanna@gmail.com; mgr Dorota Sobczak jest absolwentką Wydziału Prawa i Administracji, Katolicki Uniwersytet im. Jana Pawła II w Lublinie, Polska, e-mail: dorotasobczak94@gmail.com

** Data zgłoszenia tekstu przez autorów: 7.12.2020 r.; data przyjęcia tekstu przez redakcję do publikacji: 11.01.2021 r.

i korzystanie z osiągnięć legislacyjnych innych państw. Wskazano, że ujęcie komparatystyczne pozwalała na wymianę doświadczeń związanych z regulacjami oraz praktyką funkcjonującą w porządkach prawnych poszczególnych krajów. Dyrektor IWS zwrócił uwagę, że współpraca w tym zakresie oraz wzajemna analiza prawna mogą doprowadzić do wypracowania przepisów umożliwiających skuteczniejszą ochronę tych wartości oraz przeciwdziałanie przyczynom przestępczości. Na koniec Dyrektor IWS życzył zgromadzonym gościom, aby obrady były owocne w prze-myślenia oraz refleksje, a podjęte w trakcie dyskusji rozważania natchnęły ich do poszukiwania nowych rozwiązań i możliwości.

Jako następny głos zabrał **mgr Bartłomiej Oreziak**, Koordynator Centrum Analiz Strategicznych Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości. Prelegent przybliżył zgromadzonym ekspertom tematykę Projektu badawczego, w ramach którego została zorganizowana konferencja naukowa. Przedmiotowy Projekt został poświęcony wkładowi polskich naukowców w rozwój międzynarodowego prawa karnego i polskich doświadczeń w dziedzinie sądownictwa, i innych form międzynarodowego rozwiązywania przestępstw. Należy dodać, że kluczowym aspektem realizacji projektu jest upowszechnianie i promocja osiągnięć Polski w międzynarodowym prawie karnym. Koordynator CAS wskazał także na fakt, że rozpowszechnianie wiedzy i osiągnięć w tej dziedzinie może w szerokim spektrum wpływać na zapobieganie przyczynom przestępczości oraz przyczynić się do minimalizacji i eliminacji negatywnych zjawisk, jakie zagrażają pokojowi w kraju, i na świecie. Osądzanie międzynarodowych zbrodni, takich jak ludobójstwo lub zbrodnie przeciwko ludzkości, jest wciąż aktualną kwestią. Polskie instytucje takie jak sądy, prokuratura czy Instytut Pamięci Narodowej szukają nowych rozwiązań. W trakcie wystąpienia zaznaczono, że niewątpliwie ważna jest analiza funkcjonowania regulacji prawnych obowiązujących w innych krajach pod kątem możliwości ich zastosowania w polskim porządku prawnym.

Jako ostatnia w tej części konferencji wystąpiła **dr hab. Patrycja Grzebyk z Uniwersytetu Warszawskiego**, Koordynator Projektu, która wskazała na potrzebę zorganizowania konferencji. Po przedstawieniu tematyki prelekcji zaprosiła wszystkich na I merytoryczny panel konferencji.

Pierwszy panel pt. „*The Communist Crimes – the World (part I)*” był moderowany przez **dr. Łukasza Adamskiego**. Rozpoczął go **prof. Gleb Bogush** z Państwowego Instytutu Badawczego Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Moskwie, który zaprezentował referat pt. „*Institutionalisation of Historical Revisionism in Russia?*”. Prezentacja odnosiła się do wskazania, że od 2014 r. rosyjskie władze usilnie starają się wpływać na politykę historyczną, podważając jednocześnie europejski konsensus w sprawie wspólnej odpowiedzialności za zbrodnie i reżimy totalitarne. Zdaniem prelegenta rosyjski rząd próbuje wręcz agresywnie narzucić ogółu społeczeństwa własny pogląd na historię oraz wszelkie zbrodnie, które zostały popełnione. W tym celu, jak wspomniał prof. G. Bogush, tamtejsza władza używa środków instytucjonalnych. Przeprowadzony wykład opierał się przede wszystkim na wskazaniu, w szczególności ostatnich zmian konstytucyjnych i legislacyjnych w Rosji, wskazując na prawo międzynarodowe i praktyki poszczególnych państw.

Jako następny wystąpił **Ilya Nuzov**, Dyrektor Międzynarodowej Federacji Praw Człowieka Europy Wschodniej i Azji Środkowej, który przedstawił referat pt.

„*International Criminal Responsibility of the Communist Party of the Soviet Union: An Unattainable Dream?*”. Wystąpienie opierało się w głównej mierze na przedstawieniu analizy ostatnich wydarzeń, wskazując, że oprócz osądzania indywidualnych sprawców, międzynarodowa jurysdykcja karna powinna również obejmować niepaństwowe ugrupowania zbrojne, partie polityczne i inne kolektywy, które organizowały, kierowały lub dokonywały okrucieństw poprzez swoich agentów. Prelegent zwrócił uwagę, że ten temat jest niezwykle istotny w przypadku zbrodni Komunistycznej Partii Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (KPZR). Mówimy bowiem o międzynarodowej odpowiedzialności karnej również wyżej wskazanych podmiotów – niepaństwowych. Pociągnięcie do odpowiedzialności karnej też takich podmiotów będzie, według prelegenta, wskazaniem społeczeństwu, że nie jest dopuszczalne popełnianie zbrodni politycznych w imię określonych celów ideologicznych lub politycznych. W związku z czym rozszerzenie ścigania poza pojedyncze osoby może zapewnić więcej sprawiedliwości oraz uznanie ofiar okrucieństw. Wskazano jednak, że istnieją pewne przeszkody w ściganiu tych przestępstw, które czasami mogą być wręcz nie do pokonania – takie jak: zasada niedziałania prawa wstecz, a czasami brak woli politycznej i niedostępność przedstawicieli ww. podmiotów.

Kolejnym prelegentem był dr George Forji Amin z Uniwersytetu Helsińskiego, który wygłosił prelekcję pt. „*Between Promise and Peril: Pashukanis, Stalin, Commodity exchange theory of Law and The Great Purge*”. Prelegent w swoim referacie odniósł się do lat 1935–1938, które zostały naznaczone bezwzględnością sankcji państwowych w całym Związku Radzieckim. Wspomniał postać Evgeny’ego Bronislavovicha Pashukanisa (1891–1937), oskarżonego o zdradę i bycie agentem. Pashukanis pełnił od 1931 r. funkcję Dyrektora Instytutu Prawa Radzieckiej Akademii Nauk w Moskwie. We wrześniu 1937 r. został stracony przez państwo radzieckie. W swoim referacie prof. G.F. Amin odniósł się przede wszystkim do stwierdzenia, że reżim radziecki wymagał od wszystkich prawników dostosowania ich orzecznictwa do praktyki państwowej i dogmatów partii komunistycznej. W latach 30. XX w. sytuacja polityczna była niepewna, podobnie jak los uczonych, których pisma nie popierały oficjalnej polityki i praktyki państwa.

Jako ostatni w tym panelu wystąpił prof. Jia Wang (Uniwersytet Nauki i Technologii w Makau), który zaprezentował referat zatytułowany „*How A Communist Revolution Was Tried in Court? The Challenges Posed by the Trial of Former Khmer Rouge Leaders at the Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia*”. W referacie odniósł się on przede wszystkim do strukturalnego związku pomiędzy przestępstwami popełnionymi przez Demokratyczną Kampuczę i aktualnymi uregulowaniami w zakresie międzynarodowego prawa karnego. Wystąpienie opierało się na trzech filarach: ustaleniu zakresu indywidualnej odpowiedzialności karnej, psychicznych elementach zbrodni przeciwko ludzkości oraz obronie przed okrucieństwem. Referent przedstawił również potencjalne wyzwania, jakie mogą pojawić się w trakcie ścigania i karania innych zbrodni komunistycznych.

Drugi panel zatytułowany „*The Communist Crimes – the World (part II)*” moderował dr hab. Przemysław Saganek, prof. Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk. Jako pierwsza w tym panelu wystąpiła dr Dorina Ndreka (Uniwersytet Aleksandra Moisiu w Durrës), która przedstawiła prelekcję pt. „*Dilemmas in*

using international law for pursuing communist crimes – the Albanian case”. Referat odnosił się do działalności Instytutu Badań nad Zbrodniami Komunistycznymi w Albanii (*Institute for the Study of the Communist Crimes in Albania*)¹. Za sprawą tejże organizacji zwrócono ponownie uwagę na zbrodnie komunistyczne, do jakich doszło w tym kraju. Albania podjęła pierwszą i jedyną próbę ścigania zbrodni komunistycznych w 1995 r., poprzez prowadzone postępowania karne przeciwko byłym wysokim urzędnikom. Natomiast, zdaniem prelegentki, brak ofiar reżimu komunistycznego wpłynął również na zakłócenie omawianych procesów. Referat opierał się na poddaniu analizie ww. kwestii przez ocenę, w jaki sposób prawo międzynarodowe może pomóc Albanii w tych procedurach. Z danych zaprezentowanych przez prelegentkę wynika, że 100 000 osób było ofiarami łamania praw człowieka w okresie reżimu komunistycznego w kraju, a znaczna część osób wciąż czeka na postawienie przed sądem sprawców.

Następnym prelegentem był **prof. Tamas Hoffmann** (Węgierska Akademia Nauk), który wygłosił referat pt. *„The Difficulties of Prosecuting Communist Crimes – The Biszku Case”*. Zdaniem Prelegenta w przeciwieństwie do większości krajów postkomunistycznych, Węgry nie prowadziły wielu postępowań dotyczących przestępstw politycznych popełnionych w okresie komunizmu. Chociaż wielokrotnie podejmowano takie próby, kończyły się one niepowodzeniem z powodów prawnych, czy z powodu oporu politycznego. W referacie przedstawiono postać Béla Biszku – ocalałego, wysokiego rangą urzędnika komunistycznego z lat 50. ub. w. W prezentacji prelegent skupił się na poddaniu analizie węgierskich prób ścigania zbrodni komunistycznych w latach 1990–2010 oraz przedstawieniu wielu niedociągnięć w prowadzonym procesie Béla Biszku.

Ostatnim prelegentem w tym panelu był **dr hab. Aleksander Gubrynowicz** z Uniwersytetu Warszawskiego, który zaprezentował prelekcje pt. *„Between Western tradition and Soviet doctrine: Some remarks on international law’s application by the Hungarian People Courts”*. Przedstawiony referat opierał się na poddaniu analizie roli prawa międzynarodowego w postępowaniach przeciwko niektórym głównym węgierskim przestępcom sądzonym przez tzw. sądy ludowe oraz na przedstawieniu przypadku byłego premiera – László Bárdossy. Zdaniem prelegenta sędziowie ludowi nie byli skłonni do stosowania zasad międzynarodowych, a niektóre przyczyny omawianej niechęci zostały przedstawione w referacie.

Trzeci i ostatni panel tego dnia zatytułowany *„The Communist Crimes – the World (part III)”* moderowała **prof. Veronika Bílková**. Pierwszym prelegentem w tym panelu był **dr hab. Michał Górski**, **prof. UJ**, który wygłosił referat pt. *„Re-activation of communist party responsible for establishment of totalitarian regime not so manifestly unfounded? Remarks based on ECtHR judgment on Ignatencu and Romanian Communist Party (PCR) v. Romania”*. W referacie przedstawiono wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) z 5.05.2020 r. w sprawie reaktywacji Rumuńskiej Partii Komunistycznej. Jak wskazał **prof. Michał Górski**, zgodnie z nowym statutem partii, miała ona przestrzegać konstytucyjnego porządku państwa i być skierowana tylko do „pozytywnych aspektów” ustroju komunistycznego. Podczas prelekcji poddano analizie ww. wyrok w oparciu na kilku perspektywach:

¹ <http://www.iskk.gov.al/en/about-us/> (dostęp: 2.03.2021 r.).

stosunku ETPC do odmowy rejestracji partii komunistycznych przez państwa, które są stronami Europejskiej Konwencji Praw Człowieka², poprzednio wydanych wyrokach oraz porównaniu wyroków w sprawach dotyczących historii komunizmu.

Jako ostatni pierwszego dnia konferencji wystąpił dr Kamil Strzępek z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie z prelekcją pt. „*The communist crime – general remarks in light of the case K.H.W. v. Germany*”. Wygłaszając referat, prelegent wskazał, że przy ustalaniu odpowiedzialności osób za zbrodnie komunistyczne należy wziąć pod uwagę aspekty tej odpowiedzialności takie jak: odpowiedzialność na poziomie krajowym, jak również odpowiedzialność na podstawie prawa międzynarodowego. Podczas prelekcji dr Kamil Strzępek odniósł się do spraw rozpatrywanych przez ETPC, w tym m.in. do sprawy K.H.W. przeciwko Niemcom. W omawianej sprawie skarżący został skazany przez sądy krajowe za przestępstwo, natomiast ETPC nie stwierdził naruszenia art. 7 EKPC.

Drugi dzień konferencji rozpoczął się od panelu pt. **The Communist Crimes in Poland (part I)**, który moderował dr hab. Michał Balcerzak, prof. UMK. Jako pierwsza wystąpiła dr hab. Hanna Kuczyńska, prof. INP PAN z prelekcją zatytułowaną „*Criminal responsibility of the Polish Communist Party (PZPR) for so-called communist crimes*”. Podczas wystąpienia prelegentka omówiła regulacje prawne w zakresie ścigania sprawców zbrodni komunistycznych. W referacie wskazała na odpowiedzialność karną skierowaną wobec osoby prawnej za okres odpowiadający istnieniu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Analizie poddała również kwestię, czy jest możliwe ustanowienie przepisu prawa karnego, określającego szczególny rodzaj przestępstw popełnianych przez partie polityczne.

Kolejną prelegentką była dr hab. Karolina Wierczyńska, prof. INP PAN, która przedstawiła referat pt. „*International crimes before the national courts in the light of Polish experience*”. Prelegenta odniosła się w swoim wystąpieniu do badań naukowych, podczas których nacisk położono na polskie doświadczenia w sprawie karania zbrodni przeciwko ludzkości. Prof. Karolina Wierczyńska poddała również analizie orzecznictwo polskich sądów.

Jako następny wystąpił dr Tomasz Lachowski z Uniwersytetu w Łodzi z prelekcją zatytułowaną „*Legislative changes on statutory limitations in reference to communist crimes and transformation of model of settlement with communist past in Poland after 2015*”. Referat odnosił się przede wszystkim do ostatnich zmian legislacyjnych dotyczących zbrodni komunistycznych w ustawie o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu³. Podczas wystąpienia poddano analizie zmiany w ww. ustawie przez pryzmat ich zgodności ze standardami praw człowieka.

Następne wystąpienie pt. „*Victims of the New Order – Polish Underground in 1944–1963 in light of International law*” poprowadzili prof. dr hab. Maciej Perkowski oraz mgr Arkadiusz Waszkiewicz z Uniwersytetu w Białymstoku. Podczas referatu przywołali oni powojenne podziemie niepodległościowe. Analizując

² Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.). Konwencja weszła w życie w 1953 r. Polska ratyfikowała ją w 1993 r. – dalej EKPC.

³ Ustawa z 18.12.1998 r. o Instytucji Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (tekst jedn.: Dz.U. z 2019 r. poz. 1882).

powojenny stan rzeczy, prelegenci przedstawili stan prawny podziemia niepodległościowego zgodnie z międzynarodowym porządkiem prawnym, jak też sformułowali wnioski dotyczące prawa międzynarodowego i skutków prawnych.

Drugi panel konferencji zatytułowany **The Communist Crimes in Poland (part II)** prowadziła dr hab. Aleksandra Mężykowska. Pierwszym prelegentem był dr Krzysztof Masło, Dyrektor Departamentu Współpracy Międzynarodowej i Praw Człowieka w Ministerstwie Sprawiedliwości, który wygłosił prelekcję pt. *„Polish project to establish an international tribunal for trial of communist crimes”*. W swoim wystąpieniu prelegent podniósł kwestię zbrodni popełnionych przez funkcjonariuszy reżimów totalitarnych, których pamięć jest szczególnie żywa w Europie Środkowej i Wschodniej, a które to nie zostały do dziś w pełni wyjaśnione. Podał ocenie pomysł stworzenia międzynarodowego trybunału, który prowadziłby postępowania dotyczące tych przestępstw. W związku z czym, w pierwszej kolejności, należałoby opracować model organizacyjny, a śledztwa prowadzone przez przedmiotowy trybunał powinny być ograniczone do przestępstw prawa międzynarodowego (ludobójstwo, zbrodnie przeciwko ludzkości i przestępstwa wojenne). Zdaniem prelegenta nie ma potrzeby tworzenia nowego rodzaju przestępstwa takie jak np. zbrodnie komunistyczne. Zadaniem ww. trybunału, byłoby ściganie w pierwszej kolejności osób, które odegrały najpoważniejszą rolę w popełnieniu tych zbrodni.

Jako następny wystąpił mgr Dawid Zdrójkowski z Uniwersytetu w Białymstoku, który przedstawił prelekcję pt. *„Criminal proceeding in case of Adam Karol Tyczyński as an example of not judged judicial crime”*. Podczas referatu przywołał postać Adama Tyczyńskiego, przedwojennego policjanta politycznego w Brześciu nad Bugiem, który został skazany na karę 15 lat pozbawienia wolności. Proces ten wskazano jako przykład procesu, który odbył się z naruszeniem zasad praworządności.

Kolejną prelegentką była mgr Sylwia A. Karowicz-Bienias z Biura Badań Historycznych IPN w Warszawie, która zaprezentowała referat zatytułowany *„Running away from Themis – powerlessness of Polish authorities concerning extradition of Stefan Michnik”*. Tematem przewodnim wystąpienia był szczególnie rodzaj zbrodni komunistycznych, określane jako przestępstwa sądowe, tj. przestępstwa popełnione przez sędziów i prokuratorów za rządów państwa komunistycznego. Wskazano także, że wiele postępowań przeciwko sprawcom przestępstw sądowych nie znajdują ostatecznego skutku na sali sądowej ze względu na śmierć oskarżonych lub ich zły stan psychofizyczny. Dodatkowo, przedstawiono przebieg postępowania w sprawie Stefana Michnika, jak też omówiono nieudane próby postawienia go przed polskim sądem.

Ostatnią prelegentką była dr Marta Paszek z Uniwersytetu Rzeszowskiego, która przedstawiła referat pt. *„Crime and no punishment. The responsibility of military judges for communist judicial crimes as illustrated by the example of the case of Anna Krużolek”*. Podczas wystąpienia przedstawiła osobę Anny Krużolek, która została oskarżona o pomoc antykomunistycznej organizacji i skazana na egzekucję pomimo braku dowodów, które świadczyłyby o jej winie. W trakcie wystąpienia prelegentka próbowała odpowiedzieć na pytanie: jak to jest możliwe, że kara śmierci została wykonana na podstawie uchylonego wyroku oraz kto ponosi za to odpowiedzialność?

Obrady konferencji były okazją do wzajemnej wymiany myśli i poglądów oraz doświadczeń na temat popełnionych zbrodni komunistycznych, a także rozważań nad problematyką odpowiedzialności w odniesieniu do państwa, ale i indywidualnych sprawców, za represje stosowane w ramach funkcjonowania aparatu państwa komunistycznego. Należy wskazać, że po raz kolejny Instytut Wymiaru Sprawiedliwości stał się miejscem, w którym to starły się teorie i koncepcje wybitnych naukowców. Poczynione rozważania pozwalają rozszerzyć perspektywę oraz ugruntować wiedzę w zakresie dotyczącym zbrodni komunistycznych, co bezsprzecznie odniesie pozytywny efekt przy formułowaniu rezultatów projektu, w ramach którego odbyła się omawiana konferencja.